- דוח תמצית -

הגורמים המשפיעים על נשירה של סטודנטים מהחברה הבדואית בנגב מלימודי הנדסאים: תוכנית אשב"ל לעומת תוכניות שאינן ממומנות

פרופ' ארנון אדלשטיין, גלי מיכל חנן, יניר שמעון, דפנה כרמי שקורי
| מכון מחקר+ זוויות דיאלוג חכם

המחקר הוא חלק מסדרת מחקרי אפקטיביות ומחקרי העמקה
אשר בוצעו בשיתוף האגף לפיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית בנגב
אודות החלטת ממשלה 1279 - תוכנית חומש לפיתוח כלכלי חברתי
בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2022 – 2026.

דצמבר 2024 ט.ל.ח

תודתנו נתונה לכל אלה שהשתתפו בהכנה ובייעוץ בביצוע הסקר, ובמיוחד לאגף לפיתוח חברתי כלכלי של החברה הבדואית בנגב ולחברי ועדת ההיגוי.
תודה מיוחדת לאילון גולדשטיין, מנהל אגף פרט ואוכלוסיות מגוונות במה"ט, ושמעון דוד, מנהל ומפקח מקצועי מחוזי רב מחוזי (אוכלוסיות מיוחדות) במה"ט.
כמו כן, אנו רוצים להודות ליעקב דור ויפית חדד מ"המכללה הטכנולוגית באר שבע" ויוסי דהרי ומוניקה שחק מ"מכללת עתיד".
ולבסוף, תודה רבה למשתתפי המחקר מהחברה הבדואית שפינו מזמנם היקר כדי לספק תובנות למחקר בנושא חשוב זה.

מכון מחקר+ זוויות דיאלוג חכם
טלפון: 054-3603636; 054-2006185
office@muniplus.co.il | muniplus.co.il

כסלו תשפ"ה | דצמבר 2024

תקציר

מחקר זה נערך על ידי מכון מחקר+ זוויות דיאלוג חכם לבקשת האגף לפיתוח כלכלי-חברתי בחברה הבדואית בנגב לבחינת הגורמים לנשירה מלימודי הנדסאים בחברה הבדואית.

רקע

הספרות התיאורטית והמחקרית בעולם ובישראל מדגישה את החשיבות של הנחלת השכלה גבוהה אקדמית או טכנולוגית לצעירים, כדי לשפר את מעמדם הכלכלי והחברתי. עובדה זו נכונה עוד יותר לקהילות מוחלשות שרכישת השכלה גבוהה בקרב ילדיהם תוכל להביא לשינוי משמעותי במעמדן החברתי-כלכלי ואפילו הפוליטי בחברה, כאשר הקשר בין השכלה, תעסוקה והשתכרות מוכר היטב בעולם ובישראל.

מחקרי העבר הציגו קטגוריות שונות של גורמי נשירה עיקריים, כגון: אתגרים כלכליים-חברתיים(לדוגמא צורך לעבוד על מנת לתמוך במשפחה במקום להתמקד בלימודים), מחסומים תרבותיים ולשוניים (לדוגמא קשיי שפה שנייה, הבדלים תרבותיים בסדרי העדיפויות החינוכיים), גורמים הקשורים למערכת ההשכלה (לדוגמא משאבים נמוכים יותר של מוסדות חינוך הממוקמים בקהילות מוחלשות) וגורמים אישיים ומשפחתיים (לדוגמא חוסר בתמיכה משפחתית, חוסר בדמויות לחיקוי).

נתוני הנשירה ממערכת החינוך בחברה הבדואית הם מהגבוהים בישראל. שיעור הנשירה של תלמידים בדואים עומד על 3.5%, פי שלושה מקבוצות אחרות באוכלוסייה. במלים אחרות, אחד מכל שישה (17%) נערים בדואים בגיל 16-17 לא לומד במסגרת חינוכית ידועה כלשהי. נתון זה חמור עוד יותר ביישובים הבלתי מוסדרים.

חשיבה על קידומה של החברה הבדואית בדרום הארץ באמצעות הגדלת הזכאות לתעודת בגרות מיטבית והשכלה גבוהה כמקורות לתעסוקה משמעותית, היו ברורים לממשלות ישראל. ממשלת ישראל, במטרה לקדם את השכלתם הגבוהה של צעירים בדואים בישראל, עודדה, בעזרת מענקים שונים, צעירים אלה לצאת ללימודי הנדסאים במכללות בקרבת מקומות מגוריהם. דוגמה לכך היא תוכנית אשב"ל ללימודי הנדסאים.

תוכנית אשב"ל החלה לפעול בשנת 2013. זוהי תוכנית ייעודית לסטודנטים בדואים מנפת באר שבע, שנועדה לעודד ללימודים במסלול הנדסאי, ולספק סיוע לאורך הלימודים ולאחריהם, במטרה להגדיל את סיכויי השתלבותם בשוק העבודה במקצועות ההנדסאים ולהעלות את שיעור התעסוקה בקרבם. בשנת תשפ"ד היו בתוכנית 373 סטודנטים, כשהצפי הוא לגידול שנתי של 15% במספר המשתתפים.

מנתוני התוכנית מחודש מאי 2024, עולה שבעוד ישנו גידול משמעותי בשכר עד פי 3 עבור הסטודנטים שסיימו והושמו בעבודה, הרי ששיעורי ההשמה מגיעים לכל היותר למחצית מהסטודנטים. גם משך ההמתנה של הבוגרים לשילוב בתעסוקה גדול מחצי שנה.

מחקר שפורסם בשנת 2023 והשווה בין תוכנית אשב"ל לתוכנית הלימודים הרגילה הראה כי בתוכנית אשב"ל שיעור הנשירה עדיין גבוה ב-10% מזו של ערבים מוסלמים, וב-15% יותר מאלו של סטודנטים יהודים. הסיבות אותן ציינו הלומדים בתוכנית היו: קשיים לימודיים ומשפחתיים. בנוסף, רק שליש מהלומדים יקבלו דיפלומה, וזהו נתון נמוך הן ביחס לאוכלוסייה הערבית והן ביחס לאוכלוסייה היהודית (38% ו-56% בהתאמה). מסקנת החוקרים היא שהתוכנית הפחיתה נשירה אך לא היה לכך ביטוי בזכאות לדיפלומת הנדסאי.

המחקר הנוכחי מבקש לבחון מהם הגורמים לנשירת סטודנטים מהחברה הבדואית ממסלולי לימוד הנדסאים, כגון כסף, נגישות (תחבורה), קושי בשפה העברית, לחץ משפחתי ואחר, קושי בלימודים ועוד?

מתודולוגיה

מחקרים בעולם ובישראל מצאו מספר תמות אשר יכולות להסביר נשירה של סטודנטים מאוכלוסיות מוחלשות, ובמיוחד בקרב בדואים בדרום הארץ. המחקרים בחנו את השפעתן של תכניות שונות לקידום אוכלוסיות מוחלשות, ומנגד את הנשירה מתוכניות אלו וסתימת הגולל על יכולתן לשנות משמעותית את מעמדן הכלכלי והחברתי.

במחקר זה, שיטת המחקר הינה איכותנית, באמצעות ראיון עומק חצי מובנה עם כל אחד מהנחקרים. לצורך המחקר נעשתה השוואה בין שתי קבוצות של נושרים: אלו שנשרו מתוכנית אשב"ל וכאלה שנשרו מלימודי הנדסאים בכלל. מרכיב המדגם נעשה כך שייצג נאמנה את הלומדים בתוכניות. במקרה שלפנינו: גברים רווקים בעיקר. בסך הכל נדגמו 34 נושרים: 14 מתוכנית אשב"ל ו-20 מתוכניות לימודים להנדסאים.

מבנה השאלון מייצג את התמות המרכזיות שנמצאו כמסבירות נשירה במחקרים קודמים: קשיים כלכליים, קשיים בשפה העברית וקשיים בהבנת החומר הנלמד; קשיים חברתיים; היעדר תשתיות מחשוב ואינטרנט; בעיות תחבורה; לימודים במכינה ולחץ משפחתי לעזיבת הלימודים. בנוסף, נבחנה אף השאלה מהן הסיבות למניעת נשירה של אחרים, כדי לאפשר מענה עקיף ורך יותר בנושא.

ממצאים ודיון

ביחס למאפייני הנושרים, נראה כי אחוז הגברים הינו בולט בקרב הנושרים בחברה הבדואית בהשוואה לנשים. בנוסף, שיעור הרווקים בקרב הנושרים הינו גבוה בהשוואה לנשואים.

בהתייחס לגורמים לנשירה בחברה הבדואית, ממצאי המחקר מראים תוצאות חדשות מאלו שנמצאו בעבר. משתתפי המחקר לא ציינו קושי בשפה העברית ולא הוא שהביא לנשירתם. מרבית הנושרים סיימו בהצלחה את תוכנית הסינון בקבלה ללימודים, אך הדבר לא מנע את נשירתם. בנוסף, תשתיות תחבורה ומחשוב אינן משחקות עוד תפקיד בנשירה, גם אם חלקם ציינו קשיים אלה.

בהתייחס לקשיים בלימודים, הנושרים מתוכנית אשב"ל הביעו שלוש תגובות שונות: אין קושי לימודי, ישנו קושי בלימודים שהביא לנשירה, הלימודים אינם קשים אך מערכת השעות עמוסה או מסלול לא מתאים גרמו לפערים ולנשירה. בקרב הנושרים מהתוכנית הרגילה, חלק ציינו כי ישנו קושי בלימודים בקורס מסוים בלבד, בעוד שאחרים ציינו את השפה כגורם לאי הבנת החומר ולנשירה במונחים מקצועיים (למרות שלא ציינו זאת קודם לכן). נראה כי בהקשר של הנושרים מהתוכנית הרגילה, קושי בהבנת החומר מהווה משתנה מתערב בין קושי בעברית לבין נשירה, ולכן לא עלה בעיניהם כסיבה העומדת בפני עצמה.

המחקר לא העלה קשיים חברתיים ובוודאי שלא הם שגרמו לנשירה. כמו כן, נמצא כי לא הופעל לחץ מצד המשפחה לנשור, אלא להיפך, דווקא להתמיד בלימודים מתוך הבנת החשיבות שבדבר.

בנוסף, בקרב נושרים תוכנית אשב"ל, גם גורמים כלכליים לא נמצאו כגורם המביא לנשירה (למעט במקרים פרטניים מיוחדים). בקרב הנושרים מהתוכנית הרגילה, נראה כי קושי זה שיחק תפקיד מסוים והתבטא בפגיעה בלימודים בגלל שילוב בין עבודה ולימודים או בימצאות במסלול בוקר שלא אפשר להם לעבוד. כלומר, נמצא שהצורך לעבוד בקרב כלל

הנושרים יצר עייפות, הפסד חומר לימודי וקושי בהבנת הנושאים שנלמדו, כאשר כל הגורמים האלה חברו יחד לנשירה. חשוב לציין שהגורמים הכלכליים נבעו מצרכים שאינם קשורים למחיה עצמה, אלא לצורך תרבותי-חברתי ליציאה לעבודה ולסיוע בפרנסת המשפחה, למרות הלחץ המשפחתי על הלומדים שלא לנשור.

במלים אחרות, השלם גדול מסכום חלקיו ולא נמצא גורם ספציפי הגורם לנשירה, אלא אשכול של גורמים החוברים יחד ומביאים לתוצאה זו (ראה איור).

לבסוף, נתבקשו הנושרים לספק המלצות למניעת נשירה של אחרים מתוכנית הלימודים. הנושרים העלו הצעות שונות, כגון מענק כספי נוסף (בקרב נושרים מהתוכנית אשב"ל, ייתכן בשל הוצאות נוספות, כמו שכר דירה, שאינן מכוסות במלגה), תרגול נוסף, מתרגלים דוברי שפה ערבית וייעוץ בבחירת המסלולים.

קשיים
יציאה לעבודה בעיקר בגלל לחץ פנימי הנובע מחינוך ותרבות

תסכול
עייפות, חוסר ריכוז, עבודה עד לשעות מאוחרות, הפסד חומר לימוד ופתיחת פערים בחומר הלימודים

נשירה
קושי בהבנת החומר המקצועי ובעברית מקצועית ספציפית לקורס בגלל ההעדרויות

המלצות המחקר

- הארכת זמן המכינה ושינוי מבחני הקבלה
- גיוס ורתימת ההורים כך שישפיעו על ילדיהם שלא לנשור
- תרגול, בעזרת סטודנט מצטיין, בשפה הערבית
- גיוס בוגרים של התוכניות להופעה בכנסים כבר בתיכון על מנת שתלמידים יראו חוויות של הצלחות
- ניסיון להטלת קנס על הנושרים מאשב"ל